

BARÁT BENCE*

Magyar futball – magyar fátum?

Borsi-Kálmán Béla: *Pszedo-fociesszék. Széljegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről.* Budapest: L'Harmattan, 2018.

Az erdélyi származású Borsi-Kálmán Béla ugyan „hivatalos” történész-történetkutatói pályáját tekintve a 18–20. századi magyar–román–francia viszony, illetve a nemzetudati és -tipológiai kérdések szakértőjeként ismert, ennek ellenére már nem első alkalommal jelentkezik a labdarúgás történelmi-társadalomtudományi összefüggéseit középpontba állító írással.¹ Ugyan közhely, hogy a futballhoz mindenki ért(eni szeretne), a *Pszedo-fociesszék* szerzőjére ez mégis fokozottan igaz. Borsi-Kálmán Béla ugyanis – ahogy ezt kötete előszavában töredelmesen bevallja (8.) – több okból is szívügyének tekinti a magyar labdarúgás sorsát: történészként, szurkolóként, valamint egykori labdarúgóként. A *Pszedo-fociesszék. Széljegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről* c. munka magán viseli a szerző mindhárom „szerepének” lenyomatát, azok minden előnyével és hátrányával együtt.

Egy esszékötetre való reflektálás nem egyszerű feladat a műfaj azon sajátosságából adódóan, hogy az alkotó meglehetősen szabadsággal rendelkezik a források felhasználását illetően annak érdekében, hogy saját véleményét és látásmódját felvázolhassa az olvasó előtt a nagyobb összefüggéseket illetően. Ennek tudatában

* A szerző az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: barat.bence@gmail.com

¹ Ezek közül kétségkívül a legjelentősebb *Az aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából.* Budapest: Kortárs, 2008., melyre azonban egyrészt hely szűkében nincs módom kitérni, másfelől pedig mert hamarosan megjelenik a kötet javított, új kiadása, így minden rá vonatkozó gondolatomat szinte azonnal elavultnak kellene tekinteni.

nekem sem nyílik lehetőségem aprólékos elemzést végezni a munka egyes részletein. Nem áll továbbá módomban a szerző megállapításait vitatni vagy elfogadni, pusztán arra koncentrálhatok, hogy 1) a kötet egésze – és egyes fejezetei – mennyiben teljesítik előzetesen kitűzött céljukat és járulnak hozzá a megértéshez; 2) Borsi-Kálmán Béla hogyan képzeli el a sport vizsgálatának történet- és társadalomtudományi felhasználását: miben lehet segítségünkre és megközelítésének meddig terjednek határai, vagyis kiindulási pontja mennyiben járul hozzá a témáról alkotott – vagy inkább kialakulóban lévő – gondolkodáshoz.

A kötet fejezetei lazán, de mégis logikusan épülnek egymásra, és bár a szerző stílusa kissé csapongó, időnként egy-egy közbeékelte személyes közléssel megszakítva a gondolatmenetet, kifejezésmódja, mondatfűzése rendkívül élvezetes olvasmánnyá teszik a munkát. Központi kérdése nehezen kivehető, tekintve, hogy maga a szerző sem határozza meg egyértelműen a bevezetésben. Nem akarván félreértelmezni Borsi-Kálmán Béla szavait, mindössze annyit állíthatok, hogy az esszékötetben összegyűjtött írások akoré a gondolat köré csoportosulnak, miszerint a futball „tükre, sokszor egyenesen *görbe tükre* mindannak, ami a magyar társadalom mélyén történik.” (63., illetve 120.) De nem csak a magyarok. A labdarúgás tükrörjellege rendre megjelenik egyéb államok (és társadalmak) kapcsán is, mint az NSZK, Franciaország vagy Románia. Ennek mentén strukturálódnak a fejezetek, minek következtében a kötet felosztható egy magyar és egy nemzetközi futballtörténeti-szociológiai-pszichológiai tematikájú egységre, valamint zárásként a többtől lényegében független, a szerző Esterházy Péterrel kapcsolatos személyes emlékeit felelevenítő eszmefuttatásra.

A „*Puskas*” c. fejezet (13–22.) annak igyekszik utánajárni, hogy a minden kétséget kizáróan a világon legismertebb magyar labdarúgó, Puskás Ferenc miképpen válhatott két nemzet, a magyar és a spanyol (de legalábbis a kasztíliai) nemzet hőségévé. A válasz meglepő: Borsi-Kálmán Béla úgy véli, „Puskás spanyol elfogadottsága, nimbusza sohasem ért volna csaknem eposzi magaslatokra [...], ha nincs mögötte a spanyol és a magyar (nemesi típusú) társadalomfejlődés [...] rokon vonásaiból és mentális mélyszerkezeteinek hasonlóságából következő, azokra visszavezethető csaknem csereszabatos *megfelelőség* (kompatibilitás).” (19.) Vagyis a „száguldó őrnagy” viselkedési mintáiban (de különösen a róla szóló legendákban)

egyszerre testesülnek meg a magyar és a spanyol társadalom nemesinek, illetve polgárinak tartott erényei (20.).

A Puskás-esszéet követi az *Egy magyar mítosz: az aranycsapat* (23–44.), mely a Puskás, Hidegkuti, Bozsik, Kocsis és Czibor nevével fémjelzett, legyőzhetetlennek tűnő magyar válogatottnak az 1954-es világbajnokság döntőjében elszenvedett vereségének okait keresi, továbbá felteszi a kérdést: vajon törvényszerű volt-e az események ilyenén alakulása. A következő két fejezet (*Puskás, Albert, Varga, A három muskétás drámája* (45–58.), illetve *Mementó – avagy ki is volt Varga Zoltán?* (59–69.)) az államszocialista korszak magyar társadalmáról nyújt képet egy-egy, az adott időszakot szimbolizáló labdarúgó portréján keresztül, aminek köszönhetően felsejlenek előttünk a szerző által tipikusnak vélt életpályák és jellemrajzok a Rákosi- és Kádár-korban az ellenállás, beilleszkedés, behódolás, lázadás, önfeladás koordinátarendszerében. A „magyar blokkot” egy Thury Gábor által a szerzővel készített interjú – *Varga Zoltán történész szemmel* (71–81.) – zárja, mely lényegében az előző két fejezet logikája mentén, ám már szinte kizárólag a Kádár-korszak labdarúgó „antihőse”, Varga Zoltánra koncentrálnak.

Az imént bemutatott fejezetek azon túl, hogy kronológiai egységet képeznek, jól illeszkednek egymáshoz tartalmukban is – különösképpen a két középső (23–58.). A szerző mindvégig arra a szekfüi és Végh Antal-i² kérdésre keresi a választ, hogy „hogyan jutottunk idáig?”, mi vezetett a magyar labdarúgás legnagyobb traumájához, az 1954-es berni döntőhöz, miképpen (nem) sikerült azt feldolgozni, és ennek milyen hatásai lehetnek a mai magyar futballra és társadalomra vonatkozóan. Szekfűhöz hasonlóan Borsi-Kálmán Béla is megtalálja a maga válaszát, legfőképpen pedig bünbakját, méghozzá az aranycsapat kapitányában, Puskás Ferencben. Úgy véli ugyanis, hogy azzal, hogy a magyar válogatott tízese (és vezérletével lényegében a csapat egésze) a németek elleni első mérkőzésen „túlnyerték” magukat, és „túlásagosan diadalittasak lettek” (28.), törvényszerűvé vált a világbajnoki döntőbeli kudarc, ez pedig

² Végh Antal: *Miért beteg a magyar futball?* Budapest: Magvető, 1974. Hogy a párhuzamra már más is felfigyelt, arról tanúskodik Csunderlik Péter írása Szekfü Gyula és Végh Antal művei közti hasonlóságokról. Csunderlik Péter: *Miért beteg? Szekfü Gyula és Végh Antal hanyatlástörténeti párhuzamai. Kommentár*, 2012/6. 54–64.

eltérítette a magyar labdarúgást a sikerek útjáról, és elindította máig tartó mélyrepülésében (88.). Ugyan aligha tudjuk meg rá a választ, azonban ide kívánczok a kérdés, miszerint vajon tényleg felülírhatta-e egy csapat kilencven percnyi játéka a hazai labdarúgásban és futballtársadalomban jelen lévő folyamatokat és struktúrákat? Továbbá érdemes-e a labdarúgó-mérkőzések eredményeit a történelmi okszerűség síkján számba venni? Meglehet, hogy inkább ahhoz hasonlatos, amit Reinhart Koselleck így fogalmazott meg: „a véletlen tisztán a jelen kategóriája. Nem vezethető le a jövőre nyíló várakozások horizontjából, legfeljebb mint annak váratlan átszakadása, de múltbeli okok eredményeként sem tapasztalható”.³

A második nagyobb szerkezeti egységben továbbra is futballpéldákon keresztül szemlélhetjük a szerző társadalomról (is) szóló elmékedéseit, azonban az írások fókuszpontjában már nem a magyar társadalom és labdarúgás áll, hanem – elsősorban – az európai. Ám megjegyzendő, hogy halványan – vagy olykor nem is olyan halványan – továbbra is ott lebeg a sorok között a magyar futball (vagy a magyarság?) sorsának kérdése. Ez különösen a *Busquets és Forlan. Avagy hevenyészett benyomások a 2010-es dél-afrikai világbajnokságról* c. fejezetben (83–90.) feltűnő, amelyben Borsi-Kálmán Béla a – szerinte – a 2010-es világbajnokságra a spanyol futballválogatott elszürkülőben lévő játéktílusának miértjét keresi. Eredményül arra jut, hogy a „középszer” felé való eltolódás egyetlen ember, Sergio Busquets számlájára írható. Borsi-Kálmán Béla meggyőződése ugyanis, hogy „az érdekérvényesítésben minden jel szerint verhetetlen (noha *objektíve* futballistának csupán közepes képességű) játékos (*ember*) *térfoglalása* miatt (következtében *három* nála kvalitásosabb másik esett ki a versenyből: *Senna, Silva* és (részben) *Fabregas...*” (87.), mely jelenségben a hazánkban a Kádárkor óta uralkodó középszerűség és nem utolsósorban kishitűség kezdeti stádiumát véli felfedezni. Következményként pedig – immár a hazai viszonyokra vonatkoztatva – levonja: „vissza kell(ene) térni a Bozsikék által világszínvonalon művelt magyar futballhagyományhoz! Társadalom- és politikátörténetileg pedig [...] ugyancsak vissza kellene kanyarodni a francia mintákon nyugvó *európai polgárosodás* (polgári átalakulás) *magyar* (hungarus) *változatához*.”

³ Reinhart Koselleck: *Az elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003. 180.

Ahhoz a sok évszázados honi formációkra, rétegződésekre, mentális beidegződésekre alapozó, úgy 1910 körül tetőző *szerves fejlődéshez*, amelynek végterméke – ha akarjuk, ha nem – mi magunk vagyunk, félig nemes, félig (vagy alig) »polgáriasodott« rétegek és egyének laza, szétesett, kohézióját veszített alaktalan halmaza: önmagunkkal és egymással meghasonlott »úriemberek« (»úrhölgyek«).” (89.)

Az okfejtés már első látásra is ingatag lábakon áll. A szerző ugyanis mindenféle sportszakmai érvet mellőző gondolatmenetében önkényesen párhuzamba állítja a saját esztétikai érzékének nem megfelelő (szerinte „nemzetidegen”) játékrendszer az eredménytelenséggel és nem utolsósorban az erkölcsi zülléssel.⁴ Annyiban valóban ülhet a párhuzam, hogy következő fejtegetésében a szerző már az ún. dunai vagy „magyaros” futballiskola hagyományainak megszakadását a hasonlóan félbe maradt magyarországi polgárosodáshoz hasonlítja, ám ez csak részsiker: Borsi-Kálmán Béla komoly „lyukat rúg”, amikor nem veszi észre, hogy 1) a „magyaros” játékrend már az 1920–30-as évektől „válságban” volt, illetve 2) tiszta formájában valójában soha sem létezett. „Magyarosnak”, illetve „dunainak” jellemzően az egyéni kvalitásokra épülő, virtuóz, ám a taktikai fegyelmélettel nélküli (vagy azt csak minimális szinten megkövetelő) játékrendről beszélhetünk. Nem nehéz belátni, hogy ez csak a kor kívánalmainak megfelelő taktikai elemek közti *viszonylagos* szabadságot (és nem azok felrúgását) jelentheti. Vagyis Borsi-Kálmán Béla azon szándéka, hogy a Bozsikék által képviselt futballhagyományokat újraélessze, leginkább az elmúlt diadalok feletti szomorkás – és meglehetősen anakronisztikus – merengés, ám megoldásnak semmiképp sem nevezhető. Azt nem vitatom – miért is tenném? –, hogy a szerző a félresikerült magyar polgárosodás problematikáját kellő érzékenységgel és éleslátással ragadja meg, ám labdarúgásból kölcsönzött példatára sokkal inkább hitelteleníti a végeredményt, mintsem alátámasztja azt.

⁴ Borsi-Kálmán Béla is érzi, hogy a spanyol válogatott 2010-es szereplése kapcsán – amit megnyert – finoman szólva is nevetségesen hangzik elemzése, ezért nyakatekert módon így érvel: „Igen, vethetik a szememre mindazok, akik nem értenek egyet fejtegetéseimmel: de így is nyert! Persze, de milyen áron, milyen (látenszen továbbra is meglévő) értékek rovására (s emberi sorsok feláldozásával)? – felelem erre én.” (87.)

Hasonló problémával szembesülünk a következő, *Egy korszak végén? Futball és politika (avagy rögtönzött kisporthétköznap egy tréneréről és egy kvázi stábuszférfiról)*. c. fejezet (91–111.) olvasásakor is. Azt a gondolatot kívánva igazolni, hogy a futball a politika és a társadalom tükré, Borsi-Kálmán Béla két, a maga területén sikeresnek tűnő, ám öntörvényűsége folytán olykor saját helyzetét megnehezítő, esetleg ellehetlenítő politikust (Nicolas Sarkozy) és futballmenedzsert (José Mourinho) mutat be – nem éppen elismerő hangnemben. Az eszmefuttatás fő vonulata, hogy bár mindketten rendkívüli tehetséggel és szakértelemmel rendelkeznek saját területüket illetően, a szféra etikettjét, íratlan szabályait készakarva áthágják, ami a szerző szerint gyors bukásukhoz vezet. Ugyan az érvelés helyenként meglehetősen szubjektíven válogat példáiban, mégis érzékletesen szemlélteti egy politikuspálya olykor nehezen kitapintható útvesztőit, azonban a kategóriák erőszakoltsága folytán a futballmenedzseri életutat már kevésbé.

A második egység utolsó és egyben leghosszabb eleme a *Nemzetépítés és nemzettudat a futball tükrében. A magyar, a francia és a román példák* c. esszé (113–164.), amely lényegében a kötet „vezéresszéjeként”, sűrítőmódozatként is értelmezhető. Ebben Borsi-Kálmán Béla felvázolja, hogy míg a francia társadalomban szerves fejlődés előzte meg a jogi értelemben vett polgári átalakulást, addig Kelet-Közép-Európa államai, nevezetesen Magyarország (és Románia) nem rendelkezett az ehhez a folyamathoz szükséges ún. hasznos idővel, így a jogkiterjesztés is csak valamiféle felemás társadalmi átalakulást eredményezhetett (115–118.). Ezt a már eleve torzuló társadalmi berendezkedést befolyásolta (traumatizálta) az I. világháború, Trianon és annak utóhatásai, aminek következtében „a magyar társadalom és főként a megbicsaklott, elbizonytalanodott magyar nemzet tudat a »trianoni« Magyarországon (az elcsatolt területeken talán még inkább) vigaszra szorult, bonyolult kompenzációs mechanizmusokra volt/lett szüksége. Innen eredeztethető a *sport*, különösen a *labdarúgás* különleges szerepe a két világháború közötti Magyarországon, majd az újabb nemzeti tragédiák kompenzációjaként a szovjet mintájú »szocialista kísérlet« kurtább Rákosi-érájában, majd a hosszabb Kádár-korszakában is. [...] S bármilyen furcsának tűnjék is: éppen ezt – a reformkori és dualizmus kori nemzeti nagyjaink által megálmodott, *francia mintájú*, sikeres társadalomkorszerűsítéssel egybekötött, Duna-táji s egyben

világra szóló hegemóniát – valósította meg, jóllehet tetemes fáziskéséssel a Puskás vezérelte legendás *aranycsapat*. Mármost jobb híján a *szimbolikus térben*.” (118–119.)

A fejezetben továbbá megismerhetjük – személyes anekdotákkal vegyítve – a román labdarúgás, elsősorban a válogatott körüli nemzeti-nemzetépítési vitákat, melyeken keresztül képet kaphatunk egy hirtelenjében soknemzetiségűvé lett állam társadalom- és identitáspolitikai kihívásairól, valamint az azokra adott válaszaikról.⁵ A szerző hasonló logika mentén – és említjük meg, a névelemzés közel sem bizonyító érvényű módszerével – bemutatja az aranycsapat etnikai összetételét, mely „a magyarság olvasztótégely-jellegét” tükrözi, illetve a francia nemzeti tizenegy változását a gyarmati világ felbomlásának, valamint a francia társadalom átalakulásának következtében. Borsi-Kálmán Béla gondolatmenete a kötetből talán ebben a szövegben teljesebb ki leginkább, itt képes legmeggyőzőbben érvelni az általa a labdarúgás központi elemének tartott tükörjellege mellett. Habár az eszmefuttatás időnként meglehetősen elnagyolt, az esszé műfaji sajátosságait figyelembe véve ezen a legkevésbé sem érdemes csodálkoznunk. A szerző vitaindító szándékát tökéletesen megvalósítja kérdésfeltevésével és témaválasztásával.

A kiadvány zárófejezete – *Emlékek és reflexiók E. P. „Mesterről”* (165–226.) – Borsi-Kálmán Béla kötetlen, anekdotákra épülő megemlékezése egykori játékosársáról, annak jelleméről és barátaihoz, sporthoz fűződő viszonyáról. Ez a csapattárs pedig nem más, mint a kortárs magyar irodalom egyik legnagyobbja: Esterházy Péter. A szerző ugyanis bő egy évtizeden keresztül rúgta a labdát Esterházyval különböző csapatokban a hetvenes-nyolcvanas években, mely élményeiből táplálkozik az egymáshoz lazán kapcsolódó alfejezetekből álló rész is.

*

⁵ Vö. Péter László: *Fociológia. Labdarúgás és társadalom Romániában. Témák és problémák a nyilvános futball-diskurzusokban*. Ph.D. értekezés. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. 2014.; illetve Parfene, Cătălin: *Between 'foreigners' and romanization: The Romanian National Football Team in the interwar period*. Master of Arts Thesis, Central European University. 2012.

Hogyan viszonyuljunk tehát a *Pszedo-fociesszék*hez? Miben nyújt újat az esszékötet a szakirodalomban előforduló megközelítések erdejében, hol rejlenek erősségei és gyengeségei?

Borsi-Kálmán Béla egyedi jelenség a magyar sporttörténeti és általánosságban a sporttal foglalkozó irodalom területén. Különös érzékenységgel világít rá problémákra és kérdésekre, melyeket a forrásokba görcsösen kapaszkodó kutatók esetleg nem mernek kimondani, vagy akár észre sem vesznek. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy ez a megközelítésmód – ti. hogy a szerző eszmefuttatása sokszor inkább impresszióiból táplálkozik, mintsem ellenőrizhető forrásokból – legjobb esetben is pusztán hipotézisek megfogalmazására ad lehetőséget, melyektől még hosszú út vezet a bizonyításig.

Az egész kötetten végighúzódik a szerzőnek azon elmélete, miszerint a labdarúgás azért érdemes a történész figyelmére, mert leképezi azt a társadalmi-politikai berendezkedést, amelyben és amelynek képviseletében játsszák. Ezt a gondolatot hivatott igazolni a kötet fejezetein belüli több párhuzam (nemzeti identitás kérdései/társadalmi kihívások melletti futballpéldák), ám a labdarúgásból hozott történetei nem egyszer önkényesen kiválasztott és kiemelt eseményeknek tűnnek egy olyan példatárból, melyben mindenre és minden ellentétére is könnyűszerrel találhatunk szimbolikus(nak látszó) jeleneteket.⁶ Az ok-okozati összefüggések tehát nem egyszer homályosak, melyek a következtetést nem segítik, sokkal inkább megkérdőjelezzik. Különösen érdekes ez annak fényében, hogy a szerző több helyen kitér a labdarúgás azon funkciójára, mely a sportesemények közérthetősége révén (ti. könnyen megállapítható, ki a győztes) látszólagos igazságokat termel a résztvevő csapatok által reprezentált nemzetek, társadalmi csoportok közötti, az élet más területein is zajló vetélkedésben (5–6., illetve 118–119.). Ám amilyen látványos ez az eredmény, éppen olyan félrevezető, hiszen a pályán nem – vagy kisebb mértékben – jelentkeznek az egyes társadalmi csoportok, rétegek közötti egyenlőtlenségek. Borsi-Kálmán Béla azzal azonban, hogy sokszor a futballpályán előforduló véletlent, egy balul sikerült mérkőzést,

⁶ Ilyen az aranycsapat korábban tárgyalt veresége, Zinedine Zidane „fejese” a 2006-os világbajnoki döntőben (138–140.), illetve José Mourinho többször bemutatott ténykedése különböző klubok kispadján (l. pl. 123–124.).

pillanatnyi megingást történelmi magyarázóerővel ruház fel, sokkal inkább válik a saját maga által elemzett jelenség részévé, mint értelmezőjévé: ő is részt vesz az „igazságtermelésben”. Arra, hogy a szerző történészi, illetve szurkolói énje rendszeresen konfliktusba kerül egymással, a legékeesebb példa a kiadvány egészén érzékelhető magyar (futball)birodalmi nézet, mely szerint a magyar „futballnemzet” – jelentsen is ez bármit –, helye pedig ennek folytán csakis a labdarúgás legnagyobbjai között lehet. Tehát a jelenlegi sikertelenség is csak a „helyes útról” való letérés miatt sújthatja az országot, ám egyszer majd elfoglalja az őt megillető helyet a futballtörténelemben. De tényleg így van-e? Valóban jár nekünk a dicsőség? És valóban kódolva van a magyarság génállományában a labdarúgás magasszintű művelése? Vagy nem lehet mégis, hogy (sport)történelmünk ilyenfajta megközelítésekor önnön nagyságunkba vetett hitünkkel kísértetiesen hasonló délibábot kergetünk, mint a két világháború közti hazai politikusnemzedék oly sok képviselője, végzetesen elmérve saját helyünket és jelentőségünket a világban? Úgy vélem, Borsi-Kálmán Béla könyvének legértékesebb hozadéka, hogy akarva-akaratlanul erre az izig-vérig nemzeti identitásunkba vágó ellentmondásra világít rá, illetve arra, hogy lehet és kell is történészként (értelmiségiként) a labdarúgásról gondolkodni.